

DOI: 10.69085/linc20262354

Борис НАЙМУШИН*(Нов български университет – София)*

ДИПЛОМАТИЧЕСКИ ПРЕВОДАЧИ И ДИПЛОМАТИ ПРЕВОДАЧИ В БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ ПЪРВИТЕ ДЕСЕТИЛЕТИЯ СЛЕД 9 СЕПТЕМВРИ 1944 г.

Резюме. Статията е част от незащитена и непубликувана дисертация, посветена на историята на дипломатическия превод в България през периода 1944 – 1974 г. в съпоставка със Съветския съюз, САЩ, Куба, Румъния и Унгария. В настоящия текст въз основа на архивни документи, мемоари, интервюта, медийни текстове, фотографии и кинохроники се проследяват усилията на България и СССР да се справят със ситуацията, свързана с липсата на опитни дипломати и дипломатически преводачи след репресиите в СССР през 30-те години на двадесети век и в България след преврата на 9 септември 1944 г.

Ключови думи: устен превод; конферентен превод; дипломатически превод; история на превода

Boris NAIMUSHIN*(New Bulgarian University, Sofia)*

DIPLOMATIC AND CONFERENCE INTERPRETERS IN BULGARIA IN THE FIRST DECADES FOLLOWING SEPTEMBER 9, 1944

Abstract. This article is part of an undefended and unpublished dissertation on the history of diplomatic interpreting in Bulgaria from 1944 to 1974, in comparison with the Soviet Union, the United States, Cuba, Romania, and Hungary. Based on archival documents, memoirs, interviews, media reports, photographs, and newsreels, this text traces the efforts of Bulgaria and the USSR to address the situation arising from the shortage of experienced diplomats and diplomatic interpreters following the purges in the USSR in the 1930s and in Bulgaria after the coup of 9 September 1944.

Keywords: interpreting; conference interpreting; diplomatic interpreting; history of interpreting

Въведение

Тази статия е непубликувана част от по-голям труд, посветен на историята на дипломатическия превод в България през периода 1944 – 1974 г. в съпоставка със Съветския съюз, САЩ, Куба, Румъния и Унгария. Една от задачите на изследването е да се представи историческият контекст, т.е. културните, социалните и политическите условия, които влияят върху развитието на устния превод, в това число и дипломатическия, през изследвания период.

Методологията на това описателно историческо изследване предполага използването на всички достъпни материали – научни изследвания, медийни статии, мемоарни произведения и интервюта, архивни документи, фотографии и документални кинохроники – и последователни съпоставки между тях. При директни цитирания правописът и пунктуацията на оригинала се запазват. Ако не е посочено друго, курсивът и/или удебеляването на текста в цитатите са мои.

Дипломатически превод, дипломатически преводачи и дипломати преводачи

В изследването се разграничават понятията „дипломатически преводач“ и „дипломат преводач“ (виж напр. Боуън и др. 1995: 269 – 273; Вилс 1999: 33 – 35 и др.). Терминът „дипломатически преводач“ означава служител на МВнР без дипломатически ранг или външно лице, което през определени периоди е ангажирано от МВнР или други държавни институции да изпълнява преводачески функции на високо ниво. Под „дипломат преводач“ (англ. diplomat-interpreter, interpreting diplomat) се разбира дипломат от кариерата, който в определени ситуации функционира като преводач на високо равнище. Под „дипломатически превод“ се разбира устен превод по време на събития на високо равнище (официални посещения, преговори, пресконференции, коктейли, закуски, обеда и вечери, неофициално общуване, обиколки и др.) с акцент върху консекутивния превод със и без записки и шушотажа (срв. Сетън и Дорънт 2016). Под „принципал“ се разбира президент, министър-председател, министър или друг високопоставен държавен служител, за когото преводачът превежда.

За разлика от професионалния конферентен преводач, който има „споделена“ (shared) роля, дипломатическият преводач е „афилиран“ (affiliated) към своя принципал. От него се очаква да действа не само като езиков специалист, но и като консултант, който има по-добра представа за културата и нагласите на отсрещната страна (срв. Пьоххакер

2006: 206; Торикай 2009). От него също така могат да се искат определени подходи при превод, например да обобщава, да преразказва или изпуска определени неща, да предлага варианти на отговор, да помага в съставянето на опорни точки за преговори, да води бележки и да съставя протоколи от срещи, както и да прави писмени преводи за своя принципал (Сетън и Дорънт 2016: 380).

Още през 1985 г. **Кристофер Тиери** прави ясно разграничение между професионалния конферентен преводач и лицето, което в определени моменти „играе ролята на преводач“ (Тиери 1985: 81). Всъщност за Тиери ролята на професионалния преводач е винаги споделена (shared) и той трябва да превежда неутрално за всички участващи страни, независимо дали става дума за неправителствена или международна организация, или за дипломатически превод. От друга страна, дипломатическият преводач и дипломатът преводач по дефиниция не могат да бъдат неутрални и независими спрямо своя принципал. Освен това при дипломатическия превод за разлика от конферентния основната посока на превода е на чужд език, въпреки че може да има и ситуации с един преводач, който превежда и в двете посоки.

Дипломатическият превод в НРБ на кръстопът преди и след 1944 г. и някои съпоставки със Съветския съюз

Развитието на новите социалистически държави след края на Втората световна война в голяма степен следва примера и насоките на Съветския съюз (срв. напр. Дойнов / Doynov 2025: 300), което обяснява съпоставките с подходите към съветския дипломатически превод. Преходът на България към социализъм по съветския модел след преврата на 9 септември 1944 г. включва и масови чистки по същия модел. Както горчиво отбелязва преводачката **Дани Чакалова**, съпругата на **Гочо Чакалов**, „всичко, градено в областта на морала през онези години, след 9.IX.1944 бе обявено за „буржоазен предрасъдък“ (Басат 2009: 203).

На мястото на старата система се изгражда нова система с нови кадри, защото голяма част от утвърдените и опитни дипломатически кадри и в по-широк аспект – от интелигенцията, в това число и преводачите, стават „бивши хора“ (Иванов 2023: 17). Някои са унищожени физически, други са изпратени в лагери, трети са изселени и лишени от възможността да упражняват професията си (виж напр. Танкова 2023). Известната преводачка **Аглика Маркова** в интервю с Емил Басат казва:

И на първата в живота си работа попаднах на великолепни учители – хора, завършили „Дойче шуле“, френски колеж, колежи в Швейцария – все „недоубита буржоазия“ (както остроумно се изразява приятелката ми **Илияна Сараулева**). Всичките „натикани“ в девета глуха. Защо? Защото принадлежаха към категория, която по произход и образование беше генетично противна на социалистическото управление. Представителите на тази категория обаче бяха нужни на управниците, които не знаеха езици, твърде често бяха и необразовани за постове, които заемаха, но държаха да общуват с останалата част на света като равни. Затова прибегваха до посредничеството на хората от поколението на **Петко Дренков, Гочо Чакалов, Тодор Нейков, Мишо Матлиев**. Тези мъже, изгонени от социалистическото правителство и сринати до слуги, намериха най-доброто си самоосъществяване в познанията си по чужди езици. Ако бяха други обстоятелствата, тези хора щяха да са държавни ръководители (Басат 2019: 27 – 28).

Много от оцелелите стават преводачи, защото владеят по няколко езика:

Ние сме имали „щастие в нещастieto“. Поради политическата си обремененост родителите ми не са могли да бъдат нищо друго освен преводачи, като непрестижна професия. Но все пак това е нещо, което им е ангажирало мозъка, който е добър и който не се е задоволявал само с миене на колби. За тях е било интелектуално по-удовлетворително да превеждат, отколкото да шият копчета или да щанцоват някакви метални и пластмасови детайли на преси – и с това са се занимавали при социализма...

Ние имяхме късмет с нашата преводаческа школа в България, защото това се оказа една изкуствено запазена професия с оцелели хора, които ако не е бил 9 септември, са щели да продължат да бъдат дипломати, инженери, политици или – като деца на народни представители – са щели да са някъде другаде и нещо друго. Те обаче не са могли да бъдат това, защото са „фашисти“. Но някой все пак е трябвало да разказва за постиженията на социалистическа България на език, който знае добре, защото е имал гувернантки, или е бил по света, или е учил в колежи (Недялка Чакалова в Басат 2010: 226 – 227).

Въпреки това тези преводачи като цяло нямат достъп до „мероприятията“ на високо равнище. Например **Недялка Чакалова** казва, че никога не е била допускана да превежда на конгреси на ЦК на БКП или в Министерския съвет (Басат 2010: 233). Съвсем естествено се създава недостиг на подготвени дипломати и *преводачи*, което изисква да бъдат планирани и реализирани целенасочени мерки за запълването на създа-

лата се празнина. А това не е лесна задача, защото и дипломацията, и преводът са сериозни професии, при това много трудни за овладяване.

Първата вълна от репресии е в периода от декември 1944 до април 1945 г., когато е създаден така нареченият „Народен съд“, чиято официално обявена цел е да бъдат предадени на правосъдието всички лица, отговорни за участието на България във Втората световна война на страната на Тристранния пакт, както и да бъдат подчинени политическият и интелектуалният елит на България (за повече подробности вж. напр. Бретхолц 1955; Танкова 2024). Тринадесетте съдебни състава на Народния съд осъждат на смърт 2730 души, а на доживотен затвор – 1305 души.

Съдбата на българските дипломати, работили в България или в мисии в чужбина, е разгледана в книгата на Елена Стателова и Василка Танкова с красноречивото заглавие „Прокудените“ (Стателова, Танкова 2002), както и в скорошната статия на Василка Танкова „Българските дипломати зад граница: от представители на държавата до граждани без държава (1944 – 1947 г.)“ (Танкова 2023). Дипломатите, които отказват да се върнат в България, в крайна сметка са лишени от българско гражданство. Много от тези, които се връщат в България или остават в страната, са уволнени, а някои са осъдени на смърт (напр. **Димитър Шишманов**) или изпратени в лагери (напр. **Стефан Бочев**).

Гражданската война в Испания (1936 – 1939) и подготовката на преводачи

Участието на съветски и български доброволци в Испанската гражданска война (1936 – 1939), изискващо немалък брой устни и писмени преводачи, също така е важен етап от развитието на подходите към подготовката им. За тази цел в Ленинградския държавен университет се организират интензивни курсове за писмени и устни преводачи с испански език, като предимство се дава на студентите с добри познания по френски. Така **Александър Алексеев** (1913 – 2001), бъдещият съветски посланик в Куба (1962 – 1968), е преводач в Испания през 1938 – 1939 г., като прекъсва следването си по история в Москва. Като съветски посланик в Куба по време на Карибската ракетна криза Алексеев действа като *дипломат преводач* в особено напрегнатите дискусии между Фидел Кастро и Анастас Микоян въпреки наличието на двама съветски преводачи с испански – Владимир Тихменев и Олег Дарусенков (Наймушин 2024).

В Гражданската война в Испания се сражават над 400 българи. Мнозина от тях са политически емигранти в Съветския съюз и заминават за Испания оттам. Сред тях е и Карло Луканов, бъдещият български външен министър, който владее руски, френски и немски език. Сред българските доброволци в Гражданската война в Испания има седемнадесет български сефарадски евреи, които говорят *ладино* (юдео-испански), развил се от испанския от XV век, което ги правело ценни като преводачи (виж напр. Локер 1976). Когато в края на януари 1948 г. **Серафим Серафимов** пристига като млад секретар в българската легация в Париж, сред служителите там той заварва и „**драгомана Цезар Ково**“, когото описва като бивш интербригадист (Серафимов 2003: 111 – 113).

Д-р Константин Мичев е член на Испанската комунистическа партия от 1936 до 1939 г. и водеща фигура в щаба на Международните бригади в Албасете. Като бригаден лекар на Южния фронт и дивизионен лекар в 16-а дивизия той е повишен в чин майор на Републиканската армия. След мандат като пълномощен министър в Италия (1955 – 1959 г.) през 1961 – 1963 г. става първият посланик на България в Куба. Константин Мичев е сред съставителите и авторите в сборника „За свободна Испания. Обществено-литературен сборник. Книга първа“ (Мичев и др. 1949), издаден от Комитета на българо-испанската демократична общност. Сборникът съдържа много фотографии и богата информация за българските интербригадисти в Испания. Константин Мичев е председател на Съюза на интербригадистите от 1945 г. и секретар на ЦК на Съюза на борците против фашизма от 1947 г.

Барух Гринберг, секретар в Постоянното представителство на България към ООН, се запознава с д-р Константин Мичев по време на една от сесиите на Общото събрание на ООН в периода след ноември 1956 г. Тогава се взема решение в българските делегации да се включват за авторитет и хора с по-висок ранг, които да бъдат подпомагани от експерти:

Спомням си, че на една от тези сесии аз бях придаден към д-р Константин Мичев, в онзи момент посланик в Рим, иначе известен наш участник в Гражданската война в Испания, а като медицинско лице и в Корейската война. Този човек беше невротизиран и страдаше от безсъние и често ме викаше в хотела през нощите, за да нанасям в подготвяните изказвания негови мъгляви хрумвания, които той не беше годен да формулира сам дори на български език. Мичев четеше тези изказвания в превод на френски с ужасен акцент. Той твърдеше, че знае френски, италиански и испански, но при разговор смесваше думи от трите езика и предизвикваше удивление у немалко от колегите (Гринберг 2007: 54 – 55).

От друга страна, Гринберг дава висока оценка на ораторските умения на **Карло Луканов**, също интербригадист в Испания, който обичал сам да си пише речите. По време на една от сесиите той оставил настрана предварително подготвения от Гринберг проект и произнесъл реч, „изпълнена с хубави сравнения и метафори“.

Рубен Аврамов Леви (1900 – 1988), който в периода 1952 – 1957 г. е министър на културата, прекарва три години в Испания (1936 – 1939). През август 1960 г. той пътува заедно с **Константин Теллалов** за Куба, където остават почти месец. В спомените си Теллалов погрешно посочва, че пътуването е през януари 1960 г. за участие в първия легален (иначе осми поред) конгрес на Народно-социалистическата партия на Блас Рока след победата на революцията на Фидел Кастро през 1959 г. (Теллалов 1988: 199). През 1961 г. излиза от печат негова книга, посветена на това пътуване, където той правилно посочва, че конгресът е на 16 август и пътуването започва на 7 август. Освен това Теллалов, без да назовава в тази книга името на спътника си, казва, че той знаел добре испански (Теллалов 1961: 10). По този начин се разбира, че именно Рубен Аврамов е бил преводач на беседата между Теллалов и Кастро, продължила от 11 часа вечерта до 6 сутринта (Теллалов 1998: 200). Вероятно Рубен Аврамов, както и Цезар Ково, усвоява съвременния испански по време на престоя си като интербригадист в Испания.

Бригадирското движение в НРБ (1946 – 1949) и подготовката на преводачи

Доколкото ми е известно, въпросът за бригадири преводачи до този момент не е бил обект на научно изследване, още повече във връзка с историята на устния и дипломатическия превод в България. Смятам, че такава връзка има и тя е доста съществена. Както в новата българска дипломация след 1944 г., и в разгара на бригадирското движение през 1946 – 1949 г. се създава патова ситуация, когато за кратко време трябва да се осигури немалък брой сътрудници, владеещи чужди езици – дипломати и устни преводачи. Отношението към подбора и подготовката на бригадири преводачи доста нагледно демонстрира отношението на държавата към преводаческия труд, което се наблюдава и в дипломатическия превод.

Тук може да се направи известен паралел със ситуацията в СССР в края на 20-те и началото на 30-те години на двадесети век, когато в отговор на развитието на туризма и привличането на хиляди чуждестранни инженери и квалифицирани работници за съветската индустрия-

лизация в рамките на Първия петгодишен план рязко нараства търсенето на квалифицирани устни преводачи. Така към 1932 г. в СССР е имало над 20 хиляди чуждестранни работници и специалисти. Това е довело до създаването на езикови и преводачески курсове в многобройните „техникуми“ (професионални училища), които осигуряват практическа подготовка на устни и писмени технически преводачи. За целта се издават многобройни специализирани учебници и христоматии основно по английски и немски език в сферата на текстилното производство, електротехниката, нефтената и газовата промишленост и др. Изследвах този етап от историята на устния превод и подготовката на устни преводачи в Съветския съюз въз основа на публикации в най-стария съветски и руски англоезичен вестник „Moscow News“ (1930 – 2014) и отделното издание „Moscow Daily News“ (1932 – 1938) (Наймушин 2025).

Както в СССР в началото на 30-те години, така и в България в периода 1946 – 1949 г. от устните преводачи се изисква да изпълняват функциите на това, което тогава в България се наричало „*културно-просветник*“, а в СССР – „*культпросветработник*“, по-рядко „*культпросветник*“. С други думи, бригадирът преводач, както и дипломатическият преводач, функционира като *аташиран сътрудник*, който освен предоставянето на чисто лингвистични услуги има и редица други не по-малко важни задължения.

В рекламната статия „Туризмът в СССР укрепва международното приятелство“ (Tourism in the USSR Strengthens International Friendship) в „Moscow Daily News“ от 1 май 1933 г., която заема цяла страница от вестника, се подчертава, че гидовете преводачи в „Интурист“ са подбрана група висшисти, владеещи един или няколко чужди езика, които преминават специален тригодишен курс на обучение. Освен езикови и преводачески дисциплини курсистите изучават политическа икономика, история и география, за да могат да отговарят на всякакви въпроси на чуждестранните гости. По този начин длъжностната характеристика на преводача включва и задълженията на „*културно-просветника*“.

В България подготовката на бригадирите преводачи се ограничава до политически лекции, беседи и кратки инструктажи (виж напр. Мутафчиева 2000: 335). Двумесечният курс за преводачи, организиран от Централния комитет на Съюза на народната младеж (ЦК на СНМ) през лятото на 1948 г., е имал за цел да дава политически знания, а не практически преводачески умения:

В връзка с гостуването на чуждите бригади в страната, бе проведен двумесечен курс за преводачите, като в курса участваха като лектори из-

вестни наши общественици и членове от ЦК на СНМ (ЦДА – София, ф. 1053, оп. 1, а.е. 1485, л. 17).

Повечето от младите мъже и жени, които стават бригадери преводачи, всъщност са студенти по медицина, агрономство, история или философия, а понякога и ученици. Те нямат изградени умения на устни и писмени преводачи и усвояват занаята в движение, като освен това обикновено трябва да работят наравно с останалите бригадери и да участват в културно-просветната работа.

Дори и двацет години по-късно, когато през април 1968 г. се организира семинар за преводачите за предстоящия IX международен фестивал на младежта и студентите през юли – август 1968 г. в София, подготовката на 1200 подбрани младежи отново се изчерпва с 16 политически лекции за 24 учебни часа, но няма нито едно занимание по превод. Изпитът на преводачите е на български език „във връзка с изнесените пред тях лекции“. Темата за превода е ограничена в рамките на едночасова лекция „Преводачът и чуждото разузнаване“ с лектор от Комитета за държавна сигурност (ЦДА – София, ф. 1053, оп. 9, а.е. 102, л. 17 – 21; ЦДА – София, ф. 1053, оп. 9, а.е. 110, л. 17 – 18).

В резултат на подобно отношение страда качеството на превода. Очевидно по тази причина още през 1946 – 1949 г. някои политически отговорници на бригади стигат до извода, че е необходимо „при бъдещ подбор на *преводчици* същите най-напред добре да владеят езика и след това да бъдат що-годе правилно политически ориентирани“ (политически отговорник Камен Ст. Ивчев – Характеристика на **Васил Киранов**, преводач на Чехословашката бригада, работеща на язовир „Г. Димитров“ – 27.VII. – 27.VIII.48 г., ЦДА – София, ф. 1053, оп. 1, а.е. 110, л. 55 – 57).

Някои от бригадирите преводачи по-късно работят в МВнР, ЦК на ДКМС и ЦК на БКП (Серафим Серафимов, Роза Живкова), някои стават преводачи на художествена литература (Методи Методиев), някои изграждат успешна научна, преподавателска и творческа кариера (Искра Панова, Вера Мутафчиева, Тодор Ценков, Жана Молхова, Септемврина Радойнова, Янош Брогли, Русчо Иконописов, Чавдар Драгойчев), някои съчетават науката и политиката (Нико Яхиел, Чавдар Кюранов). Повече подробности за преводачите по време на бригадирското движение са представени в статията ми, която е под печат (Наймушин 2026).

Изграждане на нова дипломатическа служба и подготовка на ново поколение дипломатически преводачи в НРБ и СССР

Чистките в Съветския съюз през 30-те години и в България през 1944 – 1945 г. нанасят тежки щети на дипломатическите служби на двете държави. Съвсем естествено се създава недостиг на подготвени дипломати и преводачи, което изисква да бъдат планирани и реализирани целенасочени мерки за запълването на създалата се празнина.

През 1934 г. към Народния комисариат по външните работи на СССР е създаден Институт за подготовка на дипломатически и консулски служители, който през 1939 г. е преобразуван във Висше дипломатическо училище. Също така през октомври 1939 г. се организират и курсовете за преводачи при ЦК на ВКП(б) (Ерофеев 2005: 21).

Българският дипломат **Барух Гринберг** по следния начин описва състоянието на българската дипломация в края на 40-те и началото на 50-те години на двадесети век:

В началото на 50-те години, когато външната политика още се „усвояваше“ от новата власт, характерна черта на новоназначените кадри бе почти пълната им неподготвеност. Висшият ръководен кадър и посланиците навън бяха обикновено висшисти – писатели, адвокати и др., но без никакъв дипломатически опит и обикновено със слаба езикова подготовка. Средният кадър – от съветници надолу – беше още по-зле (Гринберг 2007: 10).

Интересна е и неговата шеговита забележка за *трите основни гряха на младия дипломат* – да научат западен език, машинопис или стенография, т.е. да овладеят полезни за всеки дипломат умения, които обаче заплашват да ги превърнат във „вечни помощници“, защото тези умения не се владеят от „истинските“ дипломати, назначени по партийна линия.

За разлика от Съветския съюз България през 40-те години на миналия век е предимно аграрна страна с малки производствени предприятия със средно 30 работници, съсредоточени в София и околностите ѝ, както и в по-големите градове, като Русе, Пловдив, Варна, Плевен, Стара Загора и Габрово. Няма тежка промишленост, няма големи военни заводи и многобройни млади инженери. А именно млади инженери от военните заводи оформят ядрото на новото поколение на съветската дипломация след края на Втората световна война. Още през лятото на 1944 г. Сталин предвижда, че след края на войната ще се разгърне оживена външнополитическа дейност, ще се създават нови връзки и контакти с различни държави, за което ще е необходим квалифициран и мно-

гоброен дипломатически корпус. Ето защо Сталин казва на Молотов, че трябва незабавно да се организира дипломатическа школа и да започне подготовката на съответните кадри. При това Сталин залага не на младежи с хуманитарно образование, а именно на млади инженери от военните заводи, притежаващи уменията да се разбират с работниците, които те ръководят, защото другите знания могат да се попълнят и покъсно:

Ако младите инженери проявяват способността да се справят с неизбежните за това трудно време чисто човешки конфликти в ръководените от тях колективи и при това работниците продължават да ги уважават, значи те са истински дипломати или имат всички данни да станат такива (Добринин 2005: 13).

Това решение на Сталин коренно променя съдбите на десетки млади инженери, изпратени като курсисти във Висшата дипломатическата школа. Сред тях е и **Анатолий Добринин** (1919 – 2010), инженер от авиационен завод, който от 1962 до 1986 г. е посланик на СССР във Вашингтон и е добър пример за дипломат преводач.

Поради липсата на достатъчен брой млади инженери българското ръководство решава да гради дипломатическата служба от доказали верността си другари с висше образование. Така през 1947 г. в София се организира „интензивен курс по западни езици за лица, завършили висше образование, предимно юристи, които след завършването му да бъдат използвани от ведомства с международна дейност“ (Попов 2009: 8). Сред курсистите са **Петър Вутов** и **Любомир Попов** (английската група), **Ненко Чендов**, **Лъчезар Аврамов** и **Серафим Серафимов** (френската група).

През 1949 г. се организира и шестмесечен курс по дипломатическа служба, който Серафимов нарича „Дипломатическа школа към Министерството“ (Серафимов 2003: 106). Провежда се селекция по места и се предлагат кандидатури на млади хора, тясно свързани с Работническия младежки съюз (РМС) и борбата срещу фашизма. В резултат на такъв избор по документи около 70 души от цялата страна са допуснати до конкурсния изпит, след който 30-ина души са записани в курса, предимно „юристи със сравнително широка обща култура и известна езикова подготовка“ (Гринберг 2007: 6). За ръководител на курса, а според Серафимов – за директор на Дипломатическата школа – е назначен генерал **Иван Кръстев Маринов** (1896 – 1979), участник в Деветосептемврийския преврат през 1944 г., главнокомандващ на Българската

армия от 9 септември 1944 до 2 юли 1945 г. и пълномощен министър в Париж през 1946 – 1950 г. След това се провеждат още два подобни курса и се създава ядро от нови дипломатически работници, което в продължение на няколко десетилетия представлява „гръбнака на българската дипломация“ (Гринберг 2007: 6; Теллалов 1998: 212).

Тримесечен курс за дипломати се организира и през 1961 г. тъкмо когато **Иван Башев** става заместник-министър на външните работи. Константин Теллалов, тогава инструктор в отдел „Международен“ на ЦК на БКП, съобщава, че след провеждането на този курс идеята за подготовка на кадри чрез курсове отпада:

Курсът премина успешно, но „провалът“ дойде на заключителните изпити. Оказа се, че знанията по езиците бяха недостатъчни. За председател на изпитната комисия по езиците – английски, френски и немски – бе определен наскоро назначеният заместник-министър на външните работи Иван Башев, който предяви много високи изисквания. За успешно издържали бяха обявени едва десетина души.

И започнаха протестите: от кандидатите – за строгата комисия, която питала неща, които не са преподавани, от комитетите – които бяха отписали от своя щат кандидатите и на тяхно място бяха назначили други хора, от ръководството на Министерството, че очакваният набор не може да постъпи и пр. (Теллалов 1998: 212 – 213).

Теллалов посочва, че след отпадането на идеята за подготовка на кадри чрез курсове усилията се насочват към увеличаване на местата за български курсисти в Института за международни отношения в Москва (Теллалов 1998: 213). И наистина в Решение № 239 от 2 септември 1961 г. на ЦК на БКП по т. IV – „Относно изпращането на наши кадри да се учат в Дипломатическата школа при М-вото на външните работи на СССР“, се подчертава:

Счита за целесъобразно да се направи предложение от името на ЦК на БКП пред ЦК на КПСС за приемане по пет наши другари в двегодишния и тригодишния курс на Дипломатическата школа при Министерството на външните работи на Съветския съюз в течение на няколко години, започвайки от учебната 1961/1962 година (ЦДА – София, ф. 1Б, оп. 6, а.е. 4590, л. 4).

Към решението е приложена и докладна записка от 23 август 1961 г., подписана от министъра на външните работи **Карло Луканов** и завеждащия отдел „Външна политика и международни връзки“ на ЦК

на БКП **Димо Дичев (Новаков)**, с която се обосновава предложението. Теллалов разказва, че въпреки стремежа на отдела „Външна политика и международни връзки“ за стриктно спазване на конкурсното начало е имало много ходатайства, често успешни.

Преводачи в МВнР и ЦК на БКП

Що се отнася до преводачите, в ЦДА намерих решения и разпореждания за назначаване на щатни преводачи в отдел „Външна политика и международни връзки“ на ЦК на БКП, които извършват както писмени, така и устни преводи. Щатни преводачи има и в МВнР. През март 1946 г. **Борис Кръстев Даскалов** пише заявление до министъра на външните работи за назначаването му като преводач, владеещ гръцки език (ЦДА – София, ф. 1508К, оп. 1, а.е. 1002). През май 1951 г. в отдел „Международни връзки“ на ЦК на БКП е назначена **Жечка Христова Генчева** като преводачка с руски (ЦДА – София, ф. 1Б, оп. 8, а.е. 2292).

Изпращат се преводачи с пътуващи в чужбина български делегации, осигуряват се преводачи за международни събития в България. Например Централният съвет на Общия работнически професионален съюз (ОРПС) се обръща към Консулския отдел на МВнР с писмо от 28 май 1949 г., в което моли за помощ в осигуряването на устни преводачи с френски, италиански и руски за шест събития:

През месеците юни и юли т.г. ще се състоят редица важни международни профсъюзни конгреси и конференции, в които ОРПС и отделните профсъюзи ще участвуват със свои делегации.

Тъй като Централният съвет на ОРПС не е в състояние да осигури преводачи за нашите делегации, които ще участвуват в гореупоменатите конференции, молим Министерството на външните работи да нареди до българските легации в съответните страни да ни окажат съдействие... (ЦДА – София, ф. 1477, оп. 6, а.е. 487).

В редица български легации в чужбина има назначени преводачи, които в някои документи се наричат „драгомани“. Така например през април 1948 г. **Стефан Стоянов Буюклиев** се назначава за „драгоман при Българската легация в Прага“ и **Фердинанд Аврамов Манолов** – за „драгоман при Българската легация в Букурещ“ (ЦДА – София, ф. 136, оп. 4, а.е. 39, л. 10). Докладът с предложение за назначаването им от

31 март 1948 г. е подписан от Васил Коларов, подпредседател на Министерския съвет и министър на външните работи (пак там, л. 42 – 43).

Преводачи-аташирани към чуждите гости.

Към делегатите от Унгария	- Брадер
Към делегатите от Англия	-Милко Янев
Към делегатите от Италия	-Жан Арие
Към делегатите от Чехия	-Цветава Ромънски Врански
Към делегатите от Полша	-Д-р Билянск
Към делегатите от Франция	-Милка Сребренова
Към делегатите Ромъния	-Капитанов-ул.Алабин 46
Към делегатите от Холандия	-Иван Кънев
Към делегатите от Белгия	-Ангелина Терзиева
Към делегатите от Австрия	-Борис Дучевски
Към делегатите от Палестина	-

РЕЗЕРВА

Елена Константинова-френски	
Христо Сиров	-Английски
Д-р Ана Цветкова	-немски

38-3-33

Фиг. 1. Преводачите, аташирани към чуждестранните гости на 38-ия редовен конгрес на БРСДП [1947]
Източник: ЦДА – София, ф. 205Б, оп. 3, а.е. 33, л. 1

По време на 38-ия редовен конгрес на БРСДП към чуждестранните гости има „аташирани“ преводачи (ЦДА – София, ф. 205Б, оп. 3, а.е. 33, л. 1). Сред преводачите виждаме **Ангелина Терзиева (Фиг. 1)**, преподавател от СУ, за която ще стане дума малко по-долу.

И един пример за дейността на дипломатите преводачи. **Роза Живкова** в статията си „Споменът ми за Константин Теллалов“ разказва един интересен епизод от съвместната им работа в отдел „Международен“ на ЦК на БКП в периода 1958 – 1966 г.:

С Теллалов се работеше добре. Той знаеше как да постави проблемите и да оцени работата на сътрудниците, с които работеше с голямо доверие като с колеги – не като началник с подчинени.

И той, като всички сътрудници в отдела, владееше чужди езици, но особено добре владееше английски език. Спомням си такъв случай: На една от пресконференциите на др. Т. Живков с акредитираните посланици в страната ни

се получи конфуз с преводача по английски. Спешно докараха друг, но и той се оказа неудачен. Тогава др. Живков каза: „Извикайте Теллалов“. Това стана. Той пристигна бързо и всичко дойде на мястото си. За него могат да се цитират много подобни случаи (Живкова 2001: 173 – 174).

В друг източник не съм попадал на описание на тази или подобна случка, така че засега няма информация нито за времето на „конфуза“, нито за отстранените преводачи.

Български студенти по превод в Женевския университет 1966 – 1968 г.

През 1965 г. по предложение на министъра на външните работи Иван Башев Министерският съвет взема решение да разреши на МВНР да изпрати през учебната 1965/1966 г. петима младежи като свои стипендианти в Училището за преводачи и чужди езици при Женевския университет със задължението да работят 5 години като преводачи в системата на МВНР след завършването (ЦДА – София, ф. 136, оп. 40, а.е. 749). Подобно решение е взето и през 1969 г., но вероятно е останало неизпълнено, защото в архивите на Женевския университет няма регистрирани български студенти по превод през 1970 г. В спомените си **Стоян Атанасов** разказва, че е следвал в Женевския университет като стипендиант в периода 1969 – 1971 г. по предложение на двама негови преподаватели – проф. Божил Николов и проф. Павел Патев (Атанасов 2015: 361). Там той е учил френска филология и философия, т.е. най-вероятно не е бил студент в Училището по превод, защото не успях да намеря името му в списъците на студентите в Училището по превод за периода 1969 – 1971 г. По-долу е текстът на доклада на министъра Иван Башев до Тодор Живков от 27 юли 1965 г.:

ДО ПРЕДСЕДАТЕЛЯ НА МИНИСТЕРСКИЯ СЪВЕТ ДР. ТОДОР ЖИВКОВ

Доклад от Иван Башев, Министър на външните работи

Относно: изпращането на пет младежи в училището за преводачи при Женевския университет

Другарю Председател,

В резултат на разширяването на дипломатическите, икономическите и културни връзки на нашата страна с другите страни все по-често наши партийно-правителствени, парламентарни делегации, посещават братс-

ки и приятелски страни, държавни и партийни ръководители участвуват в работата на международни конференции и конгреси, както и обратно – нашата страна се посещава от такива.

За осигуряването на качествен и точен превод при провеждането на срещите и изготвянето на документите, необходимо е създаването на една група към Министерството на външните работи от висококвалифицирани писмени и устни преводачи по основните международни езици, които ще придружават наши правителствени делегации в чужбина и чужди такива у нас; ще превеждат при срещи на отговорни ръководители с чужденци, официални правителствени и партийни документи и пр.

За сега особено остро се чувства нуждата от създаването на такива преводачи по английски, френски, немски и испански език.

Тази нужда би могла да се разреши в сравнително кратко време, ако на Министерството на външните работи се разреши да изпраща ежегодно в продължение на 2 – 3 години по 5 младежи и девойки, като свои стипендианти в училището за преводачи при Женевския университет.

Програмата на обучението в посоченото училище е специално пригодена за формирането на висококвалифицирани писмени и устни /парламентарни/ преводачи по чужди езици. Обучението в училището за преводачи трае средно три години и завършилите го успешно получават солидни познания най-малко по два чужди езика.

Вземайки предвид нивото на живота в Швейцария, на стипендиантите ще следва да се заплаща по 600 франка месечна стипендия по време на следването им.

След успешното завършване на училището за преводачи същите да бъдат назначени за преводачи в системата на Министерството на външните работи със задължение да работят в нея в продължение на 5 години (ЦДА – София, ф. 136, оп. 40, а.е. 749, л. 5 – 6).

Както виждаме, идеята е ежегодно в продължение на 2 – 3 години да се изпращат по 5 младежи и девойки в училището за преводачи при Женевския университет като стипендианти на МВНР с цел създаване към Министерството на външните работи на група от висококвалифицирани писмени и устни преводачи по основните международни езици. В доклада до Тодор Живков от 11 януари 1969 г. министърът Башев предлага освен в Женева младежи да се изпращат на езикови курсове в Париж и Лондон и дава по-подробна информация относно обучението в Женевския университет (ЦДА – София, ф. 136, оп. 48, а.е. 76, л. 3 – 4).

Засага не успявам да намеря информация относно стипендиантите в езиковите курсове в Париж и Лондон. Освен това има разминаване

в част от информацията за Женевския университет между двата доклада. В първия доклад се посочва, че успешно завършилите получават солидни познания най-малко по два чужди езика, а във втория доклад – най-малко по три чужди езика. Чуждите езици обикновено са два, а родният език на студента трябва да бъде сред езиците, които се преподават в Училището за преводачи. И тъй като българският език не е сред тях, българските студенти всъщност се записват с два чужди западни езика и руски език, който за тях също така е чужд.

В първата и очевидно единствена група български студенти, записани през летния семестър на 1966 г. (семестрите са летни и зимни, а не есенни и пролетни, както е в България), са включени **Анка Спиридонова (Анна Лилова), Светла Горинова (Манева), Пенка Христова (Пейнирджиева), Антония Терзиева и Лидия Начева**. С изключение на Лидия Начева, която се омъжва за швейцарец и не се връща в България, останалите студентки стават професионални преводачи на високо равнище. Имената на студентките успях да науча от архива на Женевския университет, където те са посочени с моминските си имена.

Въпреки задължението да работят 5 години като преводачи в системата на МВнР след завършването, Анна Лилова и Светла Манева започват работа в ЦК на БКП. Светла Манева си спомня:

Как попаднахте сред висшия ешелон на преводачите?

През есента на 1965 г. направиха конкурс към Външно министерство и станах една от петте стипендиантки, които заминахме да учим в школата за преводачи в Женева – изкарах там близо две години. Когато се върнах, научих, че в ЦК на БКП има конкурс за преводач от английски, явих се и го спечелих (Николова 2007: 84).

Светла Манева е назначена за преводач в отдел „Външна политика и международни връзки“ на ЦК на БКП с Решение № 589 от 30 ноември 1968 г. (ЦДА – София, ф. 1Б, оп. 36а, а.е. 275). Анна Аргирова Лилова е назначена за преводач в отдел „Външна политика и международни връзки“ на ЦК на БКП с Разпореждане № 361 от 4 юли 1968 г. (ЦДА – София, ф. 1Б, оп. 36а, а.е. 172) и е освободена с Решение № 1256 от 21 ноември 1974 г. поради преминаване на друга работа (ЦДА – София, ф. 1Б, оп. 36а, а.е. 3245). Единствената засега фотография на Светла Манева като дипломатическа преводачка (**Фиг. 2**) намерих в книгата на майка ѝ Варвара Манева, където виждаме Светла Манева да превежда по време на церемонията по награждаването с орден „Георги

Димитров“ на националния председател на Южноафриканската комунистическа партия Юсуф Даду.

Фиг. 2. От ляво надясно: Юсуф Даду, Тодор Живков, Светла Манева, 24 януари 1980 г.

Източник: Манева (2004: 283)

Всъщност преди тях вече е имало една българска студентка по писмен и устен превод в Женевския университет, която започва обучението си през 1961 г. и успешно се дипломира през учебната 1966/1967 г. – тъкмо когато в Женева пристигат стипендиантките на МВнР. **Христина Сарафова** (1941 – 1996) е дъщеря на доктор Радан Сарафов (1908 – 1969), който завършва медицина във Франция и се нарежда сред най-добрите български кардиолози. Той преглежда не само дипломати, но и членове на Политбюро и е потомък на знаменитата македонска фамилия Сарафови, пряк племенник на актьора Кръстьо Сарафов, чието име носи НАТФИЗ, както и на войводата Борис Сарафов (Николов 2020).

Предполагам, че положението на Радан Сарафов е било причината дъщеря му Христина да може да отида да учи в Женева през 1961 г. През юли 1968 г. Радан Сарафов е арестуван в София по обвинение в шпионаж и на 18 февруари 1969 година е екзекутиран. Българските служби са повече от категорични, че той е получавал „шпионски указания“ чрез медицински списания, пуснати по пощата от Христина в Женева, заради което се опитват да я докарат в България (Баумгартнер 1969).

На фона на тази история е почти невероятно, че предложението на министъра Иван Башев от 1965 г. за изпращане на български студенти по превод в Женева е било одобрено и изпълнено. За съжаление, изпълнено не изцяло, тъй като заради Пражката пролет (5 януари – 21 август 1968 г.) студентките след ваканцията остават в България и не се връщат в Женева. По тази причина само Пенка Пейнирджиева взема диплома за писмен преводач с три чужди езика – испански, френски и руски. Никоя от тях всъщност не успява да мине втората част на обучението, а именно по консекутивен и симултанен превод. В общата справка на Пенка Пейнирджиева за летния семестър на 1968 г. има записани два курса по консекутивен превод – с испански и с руски, които тя не е посещавала. През септември 1968 г. започва професионалната си кариера като преводачка в Министерството на външните работи. В сборника, посветен на Иван Башев, Пенка Пейнирджиева публикува кратка статия, в която разказва за работата си като правителствена преводачка в МВнР в периода 1968 – 1971 г., когато Иван Башев е министър на външните работи (Пейнирджиева 2009: 331 – 332).

През 1974 г. Пенка Пейнирджиева е сред преводачите по време на посещението на Тодор Живков в Иран. На **Фиг. 3** тя съпровожда Тодор Живков и неговата дъщеря Людмила Живкова на прием в двореца „Нисаваран“, даден в чест на официалните гости от шахиншаха на Иран Мохамед Реза Пахлави и шахиншахинята Фарах. Екипът преводачи включва също така дипломата **Йордан Кожухаров** (френски), който превежда на Тодор Живков, и **Добринка Добринова-Данчева** (английски и японски) от СУ, която е с бизнес делегацията. По време на това посещение Пенка Пейнирджиева превежда основно на Людмила Живкова, но делегациите са в постоянно движение и от време на време и Добринова-Данчева, и Пейнирджиева превеждат на Тодор Живков.

Фиг. 3. От ляво надясно: Людмила Живкова, Пенка Пейнирджиева, Тодор Живков. Иран, 1974 г.

Източник: МВнР (<https://www.mfa.bg/customnews/35653>)

Лиляна Анастасова – дългогодишна преводачка с френски в МВнР

Когато Пенка Пейнирджиева постъпва на работа като правителствена преводачка в МВнР, там тя се запознава с **Лиляна Анастасова** (род. 1934 г.), която работи в МВнР от 1956 г. и която много ѝ помага и я подкрепя. Всъщност целият трудов стаж на Лиляна Анастасова минава в МВнР – от 1956 до 1996 г. Междувременното прекарва известно време като преводачка с френски в ЮНЕСКО през 1964 г., а в периода 1987 – 1989 г. е командирована три пъти за по три месеца в ООН. Когато пък Лиляна Анастасова постъпва на работа в МВнР, нейна по-опитна колежка там е **Йорданка Босолева**. Разговарях за живота и работата на Лиляна Анастасова с дъщеря ѝ Марианджела (Марианджи) Анастасова, българска художничка, възпитаничка на Академията за изящни изкуства в Париж, специализирала графика и стенопис в Мексико. Всъщност Марианджела ме запозна и с Пенка Пейнирджиева.

От фотографиите, които ми предостави Марианджела от архива на майка си, избрах тази на **Фиг. 4**. На обратната страна има само циф-

ри (73 2681-9 47), имена няма. Предполагам, че е направена по време на посещението на шахиншаха на Иран Мохамед Реза Пахлави и съпругата му в София и Пловдив през юни 1973 г. В интернет има кратко видео от посрещането на шахиншаха и шахиншахинята на летище София на 6 юни 1973 г., където преводач е дипломатът **Нино Нинов**, който превежда на Живков по време на официалното посещение във Франция през октомври 1966 г. и разговорите с Шарл дьо Гол (Писарев 2011: 226). Нино Нинов стои зад Тодор Живков, който е с гръб към камерата, и се вижда част от лицето му. Отляво е шахиншахът, зад него е съпругата му. Отдясно е Кирил Щерев, който с Решение № 431 от 16 юли 1973 г. е назначен за извънреден и пълномощен посланик на НРБ в Иран (ЦДА – София, ф. 1Б, оп. 35, а.е. 4233; ЦДА – София, ф. 1477, оп. 29, а.е. 1228). Лиляна Анастасова е зад Нино Нинов и Живков. Нямам представа дали снимката е направена в София или в Пловдив.

Фиг. 4. Лиляна Анастасова като дипломатическа преводачка, България, 1973 г.

Източник: Личен архив на Лиляна Анастасова

Съпруг на Лиляна Анастасова е **проф. Константин Анастасов**, световно признат учен в денталната медицина и основоположник на лицево-челюстната хирургия в България. Освен това е един от основателите на студентския спорт у нас и на СФД „Академик“, дългогодишен вицепрезидент на Международната федерация за университетски спорт (FISU) и деятел на Българския олимпийски комитет. През есента на 1979 г. Константин Анастасов прекарва няколко месеца в Мексико като консултант от българска страна по организирането и провеждането на Лятната универсиада в Мексико (2 – 13 септември 1979 г.). Посланикът на България в Мексико Богомил Герасимов дава висока оценка на приноса на семейство Анастасови за успеха на универсиадата (Герасимов 1998: 258).

Лиляна Анастасова като правителствена преводачка е спомената в мемоарите на дипломата **Любомир Попов** „Един посланик разказва“ (Попов 2009: 209 – 210). На 29 май 1973 г., когато той е посланик в Гърция (1971 – 1974), започва посещението на министъра на външните работи Петър Младенов. Официален преводач на българската делегация е **Петър Евтимов**, ръководител на службата по печата в посолството. С делегацията пътува и **Людмила Живкова** като председател на Комитета за култура. Лиляна Анастасова превежда по време на разговора между Людмила Живкова и гръцкия министър на културата **Константинос Панайотакис**, който според Попов „имаше положително отношение към България и беше сторонник за развитие на културните връзки“. Самият Любомир Попов натрупва опит на дипломатически преводач, когато е сред преводачите по време на посещението в България на вицепрезидента на Република Индия **д-р Сарвапали Радхакришнан** на 30 юни – 2 юли 1956 г. (Попов 2009: 19). Сред преводачите е и **Кирил Щерев**, който заедно със Стоян Павлов го съпровожда от Будапеща (ЦДА – София, ф. 1Б, оп. 6, а.е. 2823, л. 5).

Лиляна Анастасова е преводачка по време на гостуването на шахиншаха на Иран Мохамед Реза Пахлави и съпругата му Фарах в Евксиноград през септември 1966 г., включително на вечерята, дадена от Тодор Живков в „Кошарите“ (**Фиг. 5**). Този епизод, без да се споменава името на преводачката, е описан от Лъчезар Аврамов:

Почивката ми в Евксиноград през септември 1966 г. запомних с гостуването на шахиншаха на Иран Мохамед Реза Пахлави и съпругата му Фарах, която поиска да кара водни ски. Охраната се побоя, но аз се съгласих, качихме се с Ж. Живков в лодката, помогнахме ѝ да си сложи ските и я разходихме край брега, от което тя остана много доволна. Вечерта Т.

Живков им даде вечеря в „Кошарите“, на която и аз присъствах, и тя на няколко пъти разказваше колко е доволна от това, че е карала водни ски в Черно море (Аврамов 1993: 246).

Фиг. 5. От ляво надясно: Лиляна Анастасова, Лъчезар Аврамов, Варна, 1966 г.
Източник: Аврамов (1993)

Лиляна Анастасова участва в Конференцията на Организацията на обединените нации за търговия и развитие в Ню Делхи от 1 февруари до 29 март 1968 г. (ООН, 1968). Тя съпровожда председателя на Министерския съвет на Народна република България Станко Димитров като втори преводач по време на официалното му посещение в Иран през октомври 1972 г., като основен преводач е дипломатът Йордан Кожухаров.

Университетски преподаватели като дипломатически преводачи

Досега не успях да намеря примери за преводачи на високо равнище в Съветския съюз през 30-те – 60-те години, които не са дипломати и/или разузнавачи. Има обаче дипломати, които едновременно са и университетски професори, и изследователи, и преводачи. Така например **Николай Федоренко** (1912 – 2000) е китаист, професор и член-кореспондент на Академията на науките на Съветския съюз и същевременно преводач на Сталин по време на двумесечното посещение на Мао Дзъдун в СССР през 1949 – 1950 г. (Федоренко 1989) и на Хрушчов по време на посещенията му в Китай през октомври 1954 г. Федоренко обаче е служител на МВнР от 1939 г. През 1972 г. излиза мемоар-

ната му книга „Дипломатически записки“, която е издадена и на български език (Федоренко 1981), а през 1982 излизат и неговите „Български записки“ (Федоренко 1982). В края на 80-те години се оженва за българка и се премества в България, първо в София, а след това – във Велинград.

През 60-те и 70-те години в България е било *обичайна практика* като дипломатически преводачи и симултанни преводачи за международни събития да се канят редактори, журналисти и преподаватели по език и литература от Софийския университет. Тук може да се вметне, че до началото на 1990-те години в България успоредно се използват и двата термина – *синхронни* и *симултанни* преводачи. В доклада на **Ангел Тодоров**, председател на СПБ, изнесен на Учредителния конгрес на съюза през 1974 г. и публикуван през 1976 г., се съобщава следното:

Днес можем да твърдим, че България вече разполага с добре подготвени екипи от такива преводачи, които са добили необходимата политическа и езикова квалификация.

В повечето случаи те не са преводачи, които се занимават изключително с тази дейност, както например преводаческите екипи на големите международни и световни организации, а наши изтъкнати преводачи на обществено-политическа и художествена литература, които в основната си работа са редактори, журналисти, университетски преподаватели и т.н. и които винаги с готовност се отзовават на исканията на различните наши организации-домакини (Тодоров 1976: 12).

В един документ от 11 декември 1969 г. с подпис, който с помощта на **Сабина Павлова** разчетохме като **Васил Атанасов** (1940 – 2024), изтъкнат български преводач от английски език, известен с преводите си на класическа литература, се посочва, че „в България съществуват около 70 *симултанни преводачи*, които са доказали високи професионални качества и са участвали многократно в преводи на конгреси, симпозиуми и др.“ (ЦДА – София, ф. 136, оп. 49, а.е. 388, л. 8). За тях преводачът с френски **Тодор Дънков** пише следното във връзка с курса за млади синхронни преводачи, организиран от Секцията за синхронен и консекутивен превод на СПБ от 28 февруари до 26 март 1977 г.:

Не е тайна, но може би малцина знаят „мъките“ на консекутивните и синхронни преводачи, които ежедневно играят немаловажна роля било при провеждането на срещи и съвещания, било при сключването на договори, било при преговори на най-високо равнище, било като безименни участници в многобройни научни срещи, конференции, симпозиуми, конгреси и други. Преводачът е безусловно необходимата фигура, която

изгражда мост между двата езика, за да преведе през него живата човешка мисъл и да осъществи необходимия обмен на информация между участниците (Дънков 1977: 38).

Готовността на университетските преподаватели да работят като симултанти преводачи на международни събития, намира отражение в „Протокол № 10 за заседанието на катедрата по романска филология от 3 юни 1965 г.“, където **Асен Радев** изтъква необходимостта „да се забрани заангажирането на преподаватели с преводаческа работа по конгреси в учебно време, тъй като това разстройва учебната работа“. Препоръката е подкрепена и от **Йосиф Симеонов**. В отговор на забележката „относно възлагането на преводаческа работа на преподаватели при конгреси“ **Ангелина Терзиева** съобщава, че „това е разрешено само при условие, че тези преподаватели вземат пропуснатите часове в друго време“ (ДА – София, ф. 1790, оп. 7, а.е. 45, л. 29 и л. 31).

Фиг. 6. От ляво надясно: Милко Балев, Тодор Живков,
Владимир Филипов

Източник: ЦДА – София, ф. 378Б, оп. 2, а.е. 42, л. 13

По отношение на дипломатическия превод могат да бъдат споменати имената на Владимир Филипов и Григор Павлов (английски), Вилхелм Филипов (немски), Емилия Ценкова (испански), Стоян Атанасов (френски) и Добринка Добринова-Данчева (японски, английски). **Проф. Владимир Филипов** (1925 – 2004) е преводач по време на официалното

посещение на българска правителствена делегация, водена от Тодор Живков, в Дания, Исландия и Норвегия на 21 – 30 септември 1970 г. (Фиг. 6). В биографичната бележка за Владимир Филипов в сборника с поетическите му преводи от и на английски „И все пак“ (Филипови 2005: 16 – 18) не се споменава работата му като дипломатически преводач.

Вилхелм Филипов е официален преводач с немски на Тодор Живков от 1963 г., например по време на официално посещение на българска правителствена делегация в Австрия на 14 – 18 април 1969 г. и срещите му с президента **Франц Йонас** и канцлера **Йозеф Клаус** (Фиг. 7). Относно работата си с Тодор Живков казва следното:

Лесно ли се превеждаше мисълта му?

Той имаше един опростен речник и за мен беше удоволствие да го превеждам. Просто нямаше никакви трудности. Живков беше ясен, когато говореше, и не се опираше на сламки. От 1963 аз съм му превеждал на всички срещи с немски посетители и обратно – когато той отива в чужбина. Мога да призная, че след една година аз вече знаех той какво ще каже (Николова 2007: 83).

Фиг. 7. Вилхелм Филипов (прав) между канцлера Й. Клаус и Т. Живков, Виена, 14 – 18 април 1969 г.

Източник: ЦДА – София, ф. 378Б, оп. 2, а.е. 1, л. 6

Вилхелм Филипов е роден през 1928 г. в Австрия. Баща му е българин, а майка му е австрийка. Когато е на една година, семейството се прибира в България. Баща му отваря лекарски кабинет във Видин и започва да лекува предимно без пари хора в тежко социално положение. След смъртта на баща си той отново се озовава при баба си и дядо си в Грац и се връща в България през 1939 г. след настъпването на националсоциалистите в Австрия, като трябва наново да учи български, защото всъщност немският е негов майчин език.

Заклучение

В настоящия текст въз основа на архивни документи, мемоари, интервюта, медийни текстове и архивни фотографии бяха проследени някои от мерките, предприемани от ръководствата на България и СССР за справяне с липсата на опитни дипломати и дипломатически преводачи след репресиите в СССР през 30-те години и в България след превратата на 9 септември 1944 г. Ядрото на новото поколение на съветската дипломация след края на Втората световна война оформят млади инженери от военните заводи. Поради липсата на достатъчен брой млади инженери българското ръководство залага на доказали верността си другари с висше образование, предимно юристи.

Като етапи от развитието на подходите към подготовката на устни и писмени преводачи бяха отбелязани участието на съветски и български доброволци в Испанската гражданска война (1936 – 1939) и международното бригадирско движение в България в периода 1946 – 1949 г., изискващи немалък брой устни и писмени преводачи. Отношението към подбора и подготовката на бригадири преводачи доста нагледно демонстрира отношението на държавата към преводаческия труд, което се наблюдава и в дипломатическия превод.

Интересен момент в развитието на дипломатическия превод в България е и инициативата на външния министър Иван Башев от 1965 и 1969 г. за изпращане в продължение на 2 – 3 години по 5 младежи и девойки в училището за преводачи при Женевския университет като стипендианти на МВНР с цел създаване към Външното министерство на група от висококвалифицирани писмени и устни преводачи по основните международни езици. В първата и очевидно единствена група български студенти, записани през летния семестър на 1966 г., са включени Анка Спиридонова (Анна Лилова), Светла Горинова (Манева), Пенка Христова (Пейнирджиева), Антония Терзиева и Лидия Начева. В доклада до Тодор Живков от 1969 г. министърът Башев предлага освен в Женева младежи

да се изпращат за езикови курсове в Париж и Лондон, като този въпрос подлежи на по-нататъшно изследване.

С различна степен на детайлност бе представена дейността като дипломатически преводачи на Лиляна Анастасова, Пенка Пейнирджиева, Светла Манева, Вилхелм Филипов и Владимир Филипов.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Аврамов 2002: Аврамов, Л. *50 оспорвани години*. [Avramov, L. 50 oспорvani godini.] София: Захарий Стоянов. ISBN 954-739-247-6.
- Басат 2009: Басат, Е. Да не изневеряваме на истината (Дани Чакалова). [Basat, E. Da ne izneveryavame na istinata (Dani Chakalova).] В: Емил Басат. *Преводът. Лица и маски. Портрети на български преводачи*. Книга втора. 251 – 266. София: Панорама. ISBN 978-954-9655-40-7.
- Басат 2019: Басат, Е. Аглика Маркова: Крайната цел на превода е взаимното разбирателство. [Basat, E. Aglika Markova: Kraynata tsel na prevoda e vzaimното razbiratelstvo.] В: Емил Басат. *Преводът. Лица и маски. Портрети на български преводачи*. Книга трета. 9 – 48. София: Парадигма. ISBN 978-954-326-395-0.
- Баумгартнер 1969: Baumgartner, René. (1969). Note au Chef du Département. 30.4.1969 (Wednesday). dodis.ch/33490
- Боев 2011: Боев, И. *На крачка зад държавния глава. Записки на преводача (1979 – 1990 г.)*. [Boev, I. Na krachka zad darzhavniya glava. Zapiski na prevodacha (1979 – 1990 g.).] София: Силует ЕООД – Ваньо Недков. ISBN 978-954-9462-67-8.
- Боуън и др. 1995: Bowen, M., Bowen, D., Kaufmann, F., Kurz, I. In: Interpreters and the making of history. In Jean Delisle and Judith Woodsworth (eds.). *Translators through History*. 245 – 280. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/btl.13.12bow>. ISBN 9789027216168 (Eur); ISBN 9781556196973 (USA).
- Вилс 1999: Wilss, W. *Translation and interpreting in the 20th century: focus on German*. Amsterdam: John Benjamins. ISBN 90 272 1632 0 (Eur).
- Герасимов 1998: Герасимов, Б. *Дипломация в зоната на кактуса*. [Gerasimov, B. Diplomatsiya v zonata na kaktusa.] София: Труд.
- Гринберг 2007: Гринберг, Б. *В служба на българската дипломация*. [Grinberg, B. V sluzhba na balgarskata diplomatsiya.] София: Агенция ДАН. ISBN 978-954-92009-1-1.

- Добринин 2005: Добринин, А. *Строго секретно*. [Dobrinin, A. Strogo sekretno.] София: Прозорец & Труд. ISBN 954-528-543-5.
- Дойнов 2025: Дойнов, П. *Наставници и гении. Три ритуала в литературното поле на НРБ: срещи с вождя – самокритики – беседи с младите*. [Doynov, P. Nastavnitsi na genii. Tri rituala v literaturnoto pole na NRB: sreshti s vozhda – samokritiki – besedi s mladite.] София: НБУ. ISBN 978-619-233-385-0.
- Дънков 1977: Дънков, Т. Курс за млади синхронни преводачи. Из живота на секциите. [Dankov, T. Kurs za mladi sinhronni prevodachi. Iz zhivota na sektsiite.] В: Информационен бюлетин на Съюза на преводачите в България, год. III, бр. 2, април – юни 1977, с. 37 – 39.
- Живкова 2001: Живкова, Р. Споменът ми за Константин Теллалов. В: Теллалова, Ю. (съст.). *На везните на времето. Спомени за Константин Теллалов*, 172 – 174. [Zhivkova, R. Spomenat mi za Konstantin Tellalov.] София: Христо Ботев. ISBN 954-445-759-3.
- Локер 1976: Loker, Zvi. Balkan Jewish volunteers in the Spanish Civil War. *Soviet Jewish Affairs*, 6(2), 71 – 82. Currently known as *East European Jewish Affairs*. Print ISSN: 1350-1674 Online ISSN: 1743-971X.
- Манева 2004: Манева, В. *Памет*. [Maneva, V. Pamet.] София: ГорексПрес. ISBN 954-616-123-3.
- Мичев и др. 1949: Мичев, К., Гергов, А., Карапанчев, Г., Велев, К., проф. Кристанов, Ц. *За свободна Испания. Обществено-литературен сборник. Книга първа*. [Michev, K. Gergov, A., Karapanchev, G., Velev, K., prof. Kristanov, Ts. Za svobodna WIsipania. Obshtestveno-literaturen sbornik. Kniga parva.] София: Комитетът на българо-испанската демократична общност.
- Мутафчиева 2000: Мутафчиева, В. *Бивалици. Книга първа*. [Mutafchieva, V. Bivalitsi. Kniga parva.] София: Анубис. ISBN 954-426-298-9 (ч. 1).
- Наймушин 2024: Наймушин, Б. Танго танцуют вдвоем. История о том, как кубинская балерина была переводчицей Кастро и Хрущёва. [Naymushin, B. Tango tantsuyut vtroem. Istoriya o tom kak kubinskaya ballerina byla perevoda chitsey Castro i Hrushheva.] *Мосты*, 2(82), 45 – 56. ISSN 1996-921X.
- Наймушин 2025: Наймушин, Б. Что писала газета “Moscow News” об устных переводчиках в 1930-е годы. [Naymushin, B. Chto pisala gazeta “Moscow News” ob ustnih perevodachnikah v 1930-e gody.] *Мосты*, 2(86), 64 – 78. ISSN 1996-921X.
- Наймушин 2026: Наймушин, Б. Чуждестранни бригадири и български бригадири-преводачи по време на бригадирското движение в НРБ

- 1946 – 1949 г. [Naymushin, B. Chuzhdestranni brigadiri i balgarski: brigadiri-prevodachi po vreme na brigadirskoto dvizhenie v NRB 1946 – 1949 g.] В: Годишник „Кроскултурна комуникация“, 5, НБУ. ISSN: 3033-2087 (под печат).
- Николова 2007: Николова, В. Намерени в превода. [Nikolova, V. Namereni v prevoda.] *Списание МАХ*, май 2007, 77 – 87.
- ООН 1968: List of participants: United Nations Conference on Trade and Development, 2nd session, New Delhi, India, 1 February-29 March 1968. <https://digitallibrary.un.org/record/749291?v=pdf>
- Пейнирджиева 2009: Пейнирджиева, П. Няколко щрихи към портрета на Иван Башев. [Peynirdzhieva, P. Nyakolko shtrihi kam portreta na Ivan Bashev.] В: Бакиш, С., Янков, А., Петров, Л., Спасов, И. Д. (съст.). Иван Башев – политик, държавник, дипломат (сборник), 331 – 332. София: УИ „Св. Климент Охридски“. ISBN 978-954-07-2947-3.
- Писарев 2011: Писарев, П. *Подир изгубеното време. Спомени*. [Pisarev, P. Podir izgubenoto vreme. Spomeni.] Пловдив: Жанет 45. ISBN 978-954-491-733-3.
- Попов 2009: Попов, Л. *Един посланик разказва*. [Popov, L. Edin poslanik razkazva.] София: Колибри. ISBN 978-954-529-691-8.
- Пьоххакер 2006: Pöchhacker, F. Interpreters and Ideology: From ‘Between’ to ‘Within’. *Across Languages and Cultures*, 7(2), 191 – 207.
- Рену 2008: Renoult, Y. Compte rendu d'un entretien avec César Covo [archive], Rennes, 2008. <https://shorturl.at/8Q1nB>
- Серафимов 2003: Серафимов, С. *Преди и по време на „Студената война“*. [Serafimov, S. Predi i po vreme na „Studenata voyna“.] Варна. ISBN 954-8230-17-8.
- Сетън и Дорънт 2016: Setton, R., & Dawrant, A. *Conference Interpreting. A Complete Course*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. ISBN-10: 9027258619. ISBN-13: 978-9027258618.
- Стателова, Танкова 2002: Стателова, Е., Танкова, В. *Прокудените*. Пловдив: Жанет 45. ISBN 954-491-106-5.
- Танкова 2023: Танкова, В. Българските дипломати зад граница: от представители на държавата до граждани без държава (1944 – 1947 г.). [Tankova, V. Balgarskite diplomati zad granitsz: ot predstaviteli na darzhavata do drazhdani bez darzhava (1944 – 1947 g.).] <https://istoriograph.bg/istoriq/2026>
- Теллалов 1961: Теллалов К. *Куба – Да! Янки – Не!* [Tellalov, K. Kuba – Da! Yanki – Ne!] Варна: Държавно издателство.
- Теллалов 1998: Теллалов К. *Мемоарни записки*. [Tellalov, K. Memoarni zapisi.] София: Скорпион. ISBN 954-8210-35-5.

- Тиери 1985: Thiéry, Ch. (1985). La responsabilité de l'interprète de conférence professionnel ou pourquoi nous ne pouvons pas écrire nos mémoires. *Meta* 30(1), 78 – 81. <https://doi.org/10.7202/004475ar>
- Тодоров 1976: Тодоров, А. Делото на преводача в системата на нашия общокултурен живот. [Todorov, A. Deloto na prevodacha v sistemata na nashiya obshtokulturen zhivot.] В: Изкуството на превода. Сборник, 5 – 17. София: Народна култура.
- Торикай 2009: Torikai, K. (2009). *Voices of the Invisible Presence: Diplomatic Interpreters in Post-World War II Japan*. Amsterdam: John Benjamins. SBN 978-90-272-2427-9.
- Федоренко 1989: Федоренко, Н. Т. Ночные беседы (Переговоры о советско-китайском договоре). [Fedorenko, N. T. Nochnye besedy (Peregovory o sovetsko-kitayskom dogovore).] В: Попов Н. В. (сост.), А. А. Искандеров (ред.). *Открывая новые страницы... Международные вопросы: события и люди*, 135 – 148. Москва: Партиздат. ISBN 5-250-00801-1.
- Филипови 2005: Филипови, Мария, Калина, Соня, Андрей. *И все пак / And Yet*. [Filipovi, Maria, Kalina, Sonya, Andrey. I vse pak / And Yet.] София: ЕМАС.

Архивни материали

- ДА – София, ф. 1790, оп. 7, а.е. 45: Държавен архив – София, фонд 1790, опис 7, архивна единица 45. Протоколи от заседанията на катедра „Романска филология“ за уч. 1964/65 г.
- ЦДА – София, ф. 136, оп. 4, а.е. 39: Централен държавен архив, фонд 136, опис 4, архивна единица 39. Протокол № 59 с приети постановления: ... № 14, относно назначаване Стефан Стоянов Буюклиев за драгоман при Българската легация в Прага и Фердинанд Аврамов Манолов за драгоман при Българската легация в Букурещ... 13 апр. 1948.
- ЦДА – София, ф. 136, оп. 40, а.е. 749: Централен държавен архив, фонд 136, опис 40, архивна единица 749. Протоколно решение № 36 за изпращане на 5 младежи в училището за преводачи в Женевския университет (3 авг. 1965).
- ЦДА – София, ф. 136, оп. 48, а.е. 76: Централен държавен архив, фонд 136, опис 48, архивна единица 76. Разпореждане № 25 за изпращане младежи в чужбина на специализация за преводачи (25 ян. 1969).

- ЦДА – София, ф. 136, оп. 47, а.е. 313: Централен държавен архив, фонд 136, опис 47, архивна единица 313. Решение № 325 за заплащане труда на преводачите на кабинен превод, 26 юли 1968.
- ЦДА – София, ф. 136, оп. 49, а.е. 388: Централен държавен архив, фонд 136, опис 49, архивна единица 388. Решение № 396 за заплащане труда на преводачите, 31 дек. 1969. ЦДА – София, ф. 378Б, оп. 2, а.е. 1.
- ЦДА – София, ф. 378Б, оп. 2, а.е. 1: Централен държавен архив, фонд 378Б, опис 2, архивна единица 1. Албум от официално посещение на наша правителствена делегация, водена от Тодор Живков, в Австрия. С приложено писмо от федералния канцлер на Австрия Франц Йонас до Тодор Живков. Виена. Оригинал. Превод. Черно-бели снимки, 8 x 13 см, 1969 г.
- ЦДА – София, ф. 378Б, оп. 2, а.е. 42: Централен държавен архив, фонд 378Б, опис 2, архивна единица 42. Албум от официално посещение на наша правителствена делегация, водена от Тодор Живков, в Дания, Исландия и Норвегия. Черно-бели снимки, 13 x 18 см, 1970.
- ЦДА – София, ф. 378Б, оп. 2, а.е. 73: Централен държавен архив, фонд 378Б, опис 2, архивна единица 73. Албум от официално посещение на наша правителствена делегация, водена от Тодор Живков, в Иран. Черно-бели снимки, 17 x 23см, 1974.
- ЦДА – София, ф. 1477, оп. 29, а.е. 1228: Централен държавен архив, фонд 1477, опис 29, архивна единица 1228. Акредитивни писма на Кирил Щерев, посланик в Иран, и отзователните на Върбан Цанев, 9 авг. – 9 ноем. 1973.
- ЦДА – София, ф. 1053, оп. 9, а.е. 102: Централен държавен архив, фонд 1053, опис 9, архивна единица 102. Работни планове и мероприятия на комисиите по туризъм и транспорта на ОБ на НПК; провеждане на семинар на преводачите и др. (1967 – 1968).
- ЦДА – София, ф. 1Б, оп. 6, а.е. 2823: Централен държавен архив, фонд 1Б, опис 6, архивна единица 12823. Протокол № 63 от 21 април 1956 г. от заседание на Политбюро (ПБ) на ЦК на БКП с взети решения във връзка с: ...отправяне покана до Сарвапали Радхакришнан – вицепрезидент на Индия, да посети България... Приложени: проектопрограма и програма за пребиваването на С. Радхакришнан в България; списък на лицата, които ще присъстват на обeda в Министерския съвет по случай пребиваването в България на С. Радхакришнан.

ЦДА – София, ф. 1Б, оп. 35, а.е. 4233: Централен държавен архив, фонд 1Б, опис 35, архивна единица 4233. Решение № 431 от 16 юли 1973 г. и докладна записка за назначаване на Кирил Щерев Георгиев за извънреден и пълномощен посланик на НРБ в Иран на мястото на Върбан Христов Цанев, който да премине в пенсия, 4 – 16 юли 1973 г.

ЦДА – София, ф. 1Б, оп. 36а, а.е. 172: Централен държавен архив, фонд 1Б, опис 36а, архивна единица 172. Разпореждане № 361 от 4 юли 1968 г. и докладна записка за назначаване на Анна Аргирова Лилова за преводач в отдел „Външна политика и международни връзки“ на ЦК на БКП.

ЦДА – София, ф. 1Б, оп. 36а, а.е. 275: Централен държавен архив, фонд 1Б, опис 36а, архивна единица 275. Решение № 589 от 30 ноем. 1968 г. и докладна записка за назначаване Светла Неделчева Манева в отдел „Външна политика и международни връзки“ на ЦК на БКП.

БЛАГОДАРНОСТИ

Бих искал да изкажа благодарност на Административни и наследствени архиви на Женевския университет (Archives administratives et patrimoniales (AAP), Quai du Seujet 14, 1201 Genève) за помощта в издирването на имената и общите справки на българските студенти по превод в Женевския университет (1965 – 1970). Особена благодарност дължа на ректора на Женевския университет (UNIGE) г-жа Одри Лъоба (Audrey Leuba) и сътрудничките на архива Leticia Da Costa Santos и Sara da Silva Santos.

Assoc. Prof. Boris Naimushin, PhD

New Bulgarian University

Sofia, Bulgaria

e-mail: bnaimushin@nbu.bg

Web of Science Researcher ID: P-7598-2015

РИНЦ Author ID: 709466

SPIN-код: 6094-8774

<https://orcid.org/0000-0002-9264-2961>